

LUHSKÝ POTOK, BLUKSKÝ MLÝN, MNICHSKÁ ULICE¹

The article discusses a special type of formation of denominal adjectives found in Czech toponyms.

V tomto příspěvku se na základě toponymického materiálu z území Čech zaměříme na specifický způsob tvoření adjektiv od substantivních základů zakončených na *-k*, *-h*, *-ch* pomocí formantu *-ský* (okrajově pak také *-ný*).

Při odvozování adjektiv utvořených od substantivních základů zakončených na *-k*, *-h*, *-ch* pomocí sufixu *-ský* dochází na příponovém švu ke změně koncových hlásek základu dané předhistorickou palatalizací: spojení *-k* a *-ský* dává *-cký* (< *-čský*), *-h* a *-ský* dává *-žský*, *-ch* a *-ský* pak *-šský* (viz *Mluvnice češtiny 1*, 1986, s. 361–362; srov. též Šmilauer, 1956, s. 207–208). V českých toponymech však nacházíme i některá adjektiva bez provedené hláskové změny, tedy utvořená v rozporu s danými pravidly. Převážně jde o pomístní jména, která jsou zpravidla nestandardizovaná, nemají spisovnou podobu, často jsou známa pouze v dané obci nebo jejím blízkém okolí a jsou užívána převážně v běžné mluveném jazyce, a proto u nich odchylky od pravidelného způsobu tvoření nejsou příliš překvapivé. Je však pozoruhodné, že v několika málo případech se s tímto jevem setkáváme rovněž u pojmenování ulic a místních částí, tedy toponym standardizovaných, zaznamenaných v zeměpisných lexikonech, oficiálních registrech apod.

Zaměříme se nejprve na adjektiva sledovaného typu vyskytující se v pomístních jménech z území Čech.² V soupisu pomístních jmen pro obec Čím na Dobříšsku nacházíme

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantu GA ČR č. P406/12/P600 a s podporou RVO: 68378092.

² Materiálové východisko představuje abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech, uložený v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v v. i., v Praze, vzniklý na základě excerpcí soupisů pomístních jmen, nashromážděných z území Čech v rámci soupisové akce v letech 1963–1980.

pomístní jméno *Luhský potok*. Jde o pojmenování levostranného přítoku řeky Vltavy, který pod obcí Čím protéká osadou *Luh*.³ Na mapách je tento vodní tok uváděn pod názvem *Meredský potok*.⁴ S adjektivem *luhský*, odvozeným však od jiného toponyma, se setkáváme i v dalším pomístním jménu. Jde o pojmenování pole *Pod luhskou cestou* v katastru obce Svinčany na Přeloučsku. Zpracovatel soupisu pomístních jmen však v tomto případě zachycuje i paralelní pojmenování *Pod lužskou cestou*. Dané pomístní jméno označuje pozemky nacházející se podél cesty vedoucí ze Svinčan do dvora *Luhy*.⁵

Rybník v katastru obce Kožlín na Mirovicu je v soupisu pomístních jmen uveden jako *Bochský rybník*. Z výkladu *Slovníku pomístních jmen v Čechách* (Matúšová et al., 2008, s. 98 a 101) lze vyvodit, že název tohoto rybníka byl *Bohce*⁶ (z původního *Bohce*). Poté, co byl název rybníka *Bohce* přenesen na přilehlé pozemky, bylo patrně od pozemkového jména zpětně utvořeno pojmenování *Bochský rybník*. Při tvoření v tomto případě došlo ke zkrácení odvozovacího základu (byla vypuštěna část *-ce*).⁷

³ Osadu *Luh* ležící východně od Čími uvádí kupř. *Statistický lexikon obcí v zemi České* (1934), s. 290.

⁴ Srov. např. *Střední Povltaví, soubor turistických map 1 : 100 000* (1990), 4. vyd., Praha: Geodetický a kartografický podnik; *Okolí Prahy – jih, turistická mapa 1 : 50 000* (2003), Zádveřice: ShoCart; www.mapy.cz (cit. 2. 3. 2013).

⁵ Dvůr *Luhy* ležící severně od Choltic uvádí A. Profous (1949, s. 689).

⁶ Pod tímto jménem je ostatně tento rybník dosud uváděn i na současných mapách, srov. www.mapy.cz (cit. 3. 3. 2013).

⁷ K tvoření detoponymických adjektiv od redukovaných základů srov. např. Štěpán, 2009, s. 200–202.

Dosud analyzovaná adjektiva přítomná v toponymech byla utvořena od toponymických základů. Jsou však doložena i adjektiva bez provedené hláskové změny, která byla pravděpodobně utvořena od apelativního základu nebo ze spojení předložky s apelativem. V Nebřehovicích na Strakonicku se kupříkladu nachází *Drahský rybník*; toto pojmenování pravděpodobně odráží polohu rybníka uprostřed drah⁸ (pomístní jméno jako *Draha, Na drahách* apod., z něhož by jméno rybníka nepochybně mohlo rovněž vycházet, není z dané lokality doloženo). Pozemkové jméno *Přirohská*, patřící polím a loukám v katastru obce Jižná u Kamenice nad Lipou, bylo dle soupisu pomístních jmen motivováno polohou pozemků „při rohu“ tvořeném lesy.

K obdobné změně koncového *-k, -ch, -h* v základu dochází také při tvoření desubstantivních adjektiv pomocí sufixu *-ný* (*Mluvnice češtiny 1*, 1986, s. 358). V pomístních jménech z území Čech se setkáme se zcela ojedinělým případem, který je s tímto pravidlem v rozporu. Z Předboře na Soběslavsku je doloženo pozemkové jméno *Mechná*, patřící mokřým polím. Toto pojmenování bylo odvozeno od apelativa *mech*, které mohlo být nejen označením rostlinného druhu, ale přeneseně mohlo označovat i ‚mokrý místo‘ (srov. Maleninská, 1995, s. 188).

Přejdeme nyní ke jménům místních částí a ulic, u kterých se sledovaný jev vyskytuje i přesto, že tato pojmenování jsou na rozdíl od výše uvedených pomístních jmen standardizovaná a zcela oficiální.

Mlýn v Dolních Černošicích na pravém břehu Berounky (katastrální území Praha-

⁸ Pomnožné apelativum *draha* ‚pozemek ležící ladem n. jen široká cesta mezi ploty, poli, kudy se volně chodí n. jezdí a kde se i pase‘ zaznamenává kupř. *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971).

-Lipence) je na současných⁹ i historických¹⁰ mapách, v knižních publikacích (srov. např. David–Soukup, 2011, s. 128) i na internetu¹¹ uváděn jako *Blužský mlýn/Mlýn*.¹² Novější místopisné lexikony tento mlýn zpravidla neuvádějí; toponymum *Blužský mlýn* však zaznamenává kupř. A. Chytil (1930, s. 727). J. Klempera (2001, s. 220) toto pojmenování nezachycuje; hovoří o mlýně ‚na Bluku‘. Podle tohoto autora vodní mlýn v Dolních Černošicích, poprvé doložený k roku 1523, příslušel k tvrzi zvané *Bluk*.¹³ Pravidelně utvořené adjektivum od toponyma *Bluk* by mělo znít *blucký*. Varianta toponyma *Blucký mlýn* je však doložena jen velmi vzácně.¹⁴

⁹ Srov. *Městský atlas Praha 1 : 10 000* (2001), 2. vyd., Praha: Geodézie ČS, a. s.; *Praha a okolí – velký atlas 1 : 15 000* (2002), 1. vyd., Praha: Kartografie; *Střední Čechy a Praha, 1 : 20 000* (2007), Praha: Žaket; *CHKO Český kras, cykloturistická a turistická mapa 1 : 25 000* (2008), Česká Lípa: Geodézie On Line; www.mapy.cz (cit. 8. 2. 2012).

¹⁰ Srov. mapu stabilního katastru z roku 1845, dostupnou na <http://archivnimapy.cuzk.cz/> (cit. 8. 2. 2012).

¹¹ Viz např. <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/437-bluzsky-mlyn> (cit. 8. 2. 2013), <http://www.turistika.cz/trasy/iii-dil-stankovka-a-bluzsky-mlyn-64-km> (cit. 8. 2. 2013), http://www.mistopisy.cz/okoli_praha-lipence_5756.html (cit. 8. 2. 2013).

¹² Pravopisnou otázku velkého/malého počátečního písmene u substantiva *mlýn* v tomto příspěvku ponecháme stranou.

¹³ Podle A. Profouse (1954, s. 104) místní jméno *Bluk* označuje ‚dnes mlýn na pravém břehu Berounky‘, v minulosti patřilo zaniklé tvrzi a dvoru u Dolních Černošic (první zmínka 1324). Profous toto toponymum vykládá z onomatopoeického kořene *blek-*; osada byla podle něho ‚pojmenována podle vírů v řece Berounce, kde voda vřela a bublala‘.

¹⁴ Viz http://www.mistopis.eu/mistopiscr/praha/praha16/blucky_mllyn.htm (cit. 8. 2. 2013). Podle I. Kozákové nesli mlynáři pocházející z Bluku příjmení *Blucký*; rod *Bluckých* měl po

Ještě překvapivější je neprovedení dané hláskové změny v pojmenování ulice, konkrétně v názvu ulice *Mnichská* v jihočeských Netolicích.¹⁵ Jde o poměrně důležitou komunikaci, která vychází z náměstí a směřuje k rybníku *Mnich*.¹⁶ Právě podle směru k tomuto rybníku byla nepochybně pojmenována. I v tomto pojmenování se tedy (stejně jako u jména *Blužský mlýn*) setkáváme s detoponymickým adjektivem vytvořeným v rozporu s pravidly pro tvoření desubstantivních adjektiv.

Věnujme nyní ve stručnosti pozornost adjektivům vytvořeným od toponym zakončených na *-berg/-berk*, *-burg/-burk*. Podle *Mluvnice češtiny I* (1986, s. 361) se při tvoření adjektiv od takto zakončených základů odsouvá koncové *-gl/-k*.¹⁷ Mezi pomístními

více než dvě stě let v držení Hořejší mlýn v Radotíně (viz <http://www.letopisciradotin.cz/prednasky/mlyny.html>, cit. 8. 2. 2013). Jak uvádí J. Klempera (2001, s. 220), mlýn na Bluku koupil roku 1546 od svého bratra Mikuláš *Blužský*. I toto příjm(en)í je nepochybně vytvořeno od toponyma *Bluk*; jedná se zcela jistě o hyperkorektní formu místo náležitého *Blucký*. Rozmanitost doložených forem jasně svědčí o značné nejistotě, se kterou bylo tvoření adjektiva od poněkud neobvyklého toponyma *Bluk* vždy spojeno.

¹⁵ Viz <http://www.uir.cz/ulice/509663/> Mnichska (cit. 8. 2. 2013).

¹⁶ Srov. www.mapy.cz (cit. 8. 2. 2013).

¹⁷ Srov. též Šmilauer, 1956, s. 203. K odsouvání koncového *-g* zpravidla dochází rovněž při tvoření adjektiv od cizích toponym zakončených na *-ing*, např. *Freising – freisinský*, *Norrköping – norrköpinginský*, s výjimkou anglických jmen typu *Reading – readingský* (Šmilauer, 1956, s. 204). Toto pravidlo lze aplikovat i na tvoření adjektiv od etnym zakončených na *-ing*: adjektivum vytvořené od etnyma *Viking* by tedy mělo znít *vikinský* (srov. *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971; *Nový akademický slovník cizích slov*, 2005), nikoliv *vikingský*. S formou *vikingský* se však přesto v úzu setkáváme velmi často. Podle *Českého národního korpusu* je dokonce

jmény z území Čech najdeme ojediněle doklady, které tyto zásady nerespektují. Z obce Nevřeň na Plzeňsku je doloženo pomístní jméno *Kumberbská cesta*, které patří komunikaci, po níž podle soupisu pomístních jmen pro danou obec jezdili rolníci na robotu do dvora *Kumberk*.¹⁸ Lze však předpokládat, že toto pomístní jméno bylo běžně vyslovováno jako *Kumberská cesta* a zápis zpracovatele soupisu pomístních jmen můžeme považovat za hyperkorektní. Podobný případ představuje pomístní jméno zapsané jako *Sternberský rybník*, které náleží rybníku v katastru obce Chrástany u Týna nad Vltavou. Tento rybník, na mapách¹⁹ uváděný v náležité podobě *Šternberský rybník*, byl pojmenován podle polohy u samoty *Šternberk*.²⁰

podoba *vikingský* (v korpusu SYN 489 dokladů) častější než forma *vikinský* (344 dokladů – viz *Český národní korpus – SYN*, dostupný z <http://www.korpus.cz>, cit. 3. 3. 2013). Podoba *vikingský* se v nedávné době dostala i do oficiálního pojmenování ulice: v Olomouci-Hodolanech se nachází ulice *Vikingská* (viz <http://www.uir.cz/ulice/796395/Vikingska>, cit. 2. 3. 2013). *Internetová jazyková příručka* zaznamenává pouze podobu *vikinský* (viz <http://priručka.ujc.cas.cz/?slovo=vikinsk%C3%BD>, cit. 3. 3. 2013). Formu *vikingský* uvádí (jako jedinou) *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Vzhledem k úzu i ke skutečnosti, že koncové *-g* se nevypouští u všech adjektiv vytvořených od cizích prapříjmen zakončených na *-g*, by podle našeho názoru stálo za zvážení, zda by nebylo vhodné jako dubletu kodifikovat i podobu *vikingský*. Toto problematika však není předmětem našeho příspěvku.

¹⁸ Tuto lokalitu uvádí A. Profous (1949, s. 291) pod jménem *Komberk* jako vísku v katastru obce Čeminy; z 19. století však zaznamenává i podobu *Gumberg*.

¹⁹ Srov. např. *Střední Povltaví, soubor turistických map 1 : 100 000* (1990), 4. vyd., Praha: Geodetický a kartografický podnik Praha, s. p.; www.mapy.cz (cit. 2. 3. 2013).

²⁰ Samotu *Šternberk* u Chrástany uvádí např. *Statistický lexikon obcí v zemi České* (1934), s. 385.

Cílem tohoto příspěvku je upozornit na nepříliš obvyklý způsob tvoření desubstantivních adjektiv pomocí sufixu *-ský* (zcela okrajově rovněž *-ný*), při kterém je zachováno *-k*, *-ch*, *-h* (a také *-g*) nacházející se na konci základového substantiva. S adjektivy, která jsou předmětem našeho zájmu, se setkáváme nejen v pomístních jménech, jež jsou zpravidla neoficiální, nestandardizovaná, ale i v oficiálních názvech ulic a místních částí.

Pokusme se nyní zamyslet nad příčinami sledovaného jevu. Neprovedení hláskové změny je patrně ovlivněno tendencí k zachování základu v nezměněné podobě, aby bylo zřetelné, od kterého substantiva je dané adjektivum utvořeno.²¹ Často jde o tvoření zcela mechanické, při kterém je adjektivní sufix připojen k základu bez respektování pravidelných alternací. Roli může někdy sehrávat i snaha zabránit homonymii; např. tvoření názvu netolické ulice *Mnichská* mohlo být ovlivněno snahou vyhnout se homonymnímu adjektivu *mnišský* ‚mnichům příslušný‘.

Dalším možným vysvětlením výskytu „nepravidelně“ utvořených adjektiv v toponymii je specifická povaha toponym a propriaální sféry jazyka obecně. Pro toponyma (zvláště pak pro pomístní jména) je totiž (stejně jako pro propria vůbec) typické tzv. parasystémové tvoření. Termínem parasystém

je ve slovtvorbě označována sekundární soustava, kterou jsou na pozadí základního systému apelativ vytvářeny speciální okruhy pojmenování plnicích v komunikaci určité specifické funkce, a to propria, termíny a expresiva (srov. Šlosar, 1994, s. 152; Pleskalová, 2000). Projevem parasystému, který se velmi výrazně projevuje mj. i při tvoření pomístních jmen (srov. Štěpán, 2012), je výskyt jevů, s nimiž se při tvoření (bezpříznakových) apelativ nesetkáváme: jde nejen o slovtvorné prostředky, které se u apelativ nevyskytují (případně jsou omezeny na tvoření expresivních výrazů nebo termínů) nebo u nich plní zcela odlišné funkce. Jak jsme ukázali v tomto příspěvku, odlišnosti se mohou týkat i způsobu spojování jednotlivých morfémů.

LITERATURA

- DAVID, P. – SOUKUP, V. (2011): *Velká turistická encyklopedie – hlavní město Praha*. Praha: Knižní klub.
- CHYTIL, A. (1930): *Chytilův místopis Československé republiky*. 3. vyd. Praha: Alois Chytil.
- KLEMPERA, J. (2001): *Vodní mlýny v Čechách III. Praha a okolí*. Praha: Libri.
- MALENÍNSKÁ, J. (1995): K zaniklým apelativům v toponymii Čech. In: L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména poli, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, s. 169–201.
- MATÚŠOVÁ J. et al. (2008): *Slovník pomístních jmen v Čechách IV*. Praha: Academia.
- Mluvnice češtiny I* (1986). Praha: Academia.
- PLESKALOVÁ, J. (2000): O tzv. parasystému. In: R. Večerka et al. (eds.), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Linguistica Brunensia. Řada jazykovědná A 48*. Brno, FF MU, s. 41–46.
- PROFOUS, A. (1949): *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny II*. Praha: Česká akademie věd a umění.

²¹ U některých pomístních jmen však musíme brát údaje zpracovatelů soupisů pomístních jmen, kterými byli zpravidla laici, se značnou rezervou; zápisy pomístních jmen se v některých případech jeví jako značně nevěrohodné a není pravděpodobné, že daná pojmenování byla v uvedené podobě skutečně užívána. Kromě výše uvedených případů *Kumberbská cesta* a *Sternberský rybník* se jedná např. o pomístní jméno zapsané v podobě *Hradiský ostrov* v Hřebečnickách na Křivoklátsku, vycházející nepochybně ze jména blízké obce *Hradiště*. Jde patrně o chybný zápis podoby *Hradiský ostrov*; adjektivum *hradiský* mohlo vzniknout hláskovým zjednodušením podoby *hradištský*.

- PROFOUS, A. (1954): *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Příruční slovník jazyka českého I–VIII (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství; Školní nakladatelství; Státní nakladatelství učebnic; Státní pedagogické nakladatelství.
- Slovník spisovného jazyka českého I–IV (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV; Academia.
- Statistický lexikon obcí v zemi České (1934). Praha: Orbis.
- ŠLOSAR, D. (1994): Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč*, 77, s. 147–152.
- ŠMILAUER, V. (1956): Tvoření přídavných jmen na *-ský* ze jmen zeměpisných. *Naše řeč*, 39, s. 187–214.
- ŠTĚPÁN, P. (2009): K problematice tvoření detoponymických adjektiv (na základě materiálu pomístních jmen z území Čech). *Naše řeč*, 92, 2009, s. 196–212.
- ŠTĚPÁN, P. (2012): Ke slovtvorným specifikům anoikonymie Čech. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – J. Klímová (eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 507–512.

Pavel Štěpán

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1, 116 46 Praha 1
stepan@ujc.cas.cz

JMÉNA NEDOSPĚLÝCH DĚTÍ V ČESKÝCH DIALEKTECH¹

The article focuses on some patronymics (e.g. *Stoš – Štašeček, Beneš – Benešík*) and supplements the data from a Přemysl Hauser's essay on diminutives in surnames.

V příspěvku se zabýváme jmény nedospělých dětí v českých nářečích². Při jejich tvoření se uplatňují deminutivní sufixy připojené k otcovu příjmení zakončenému nejčastěji na souhlásku. K nejužívanějším patří sufix *-ek*, ojedinělé je tvoření formanty *-eček, -íček, -áček* a *-ík*. K nářečním dokladům se sufixem *-ek* patří: *Novák – Nováček/Novaček*³

= nedospělý syn otce Nováka (svč., střč., zč. a slez. dialekty⁴; odvozování tímto sufixem je spojeno s hláskovou alternací, viz i dále), *Martínek – Martineček* (vm.), *Dvořák – Dvořáček* (zč., střm.), *Řehák – Řeháček* (střm.), *Šrámek – Šrameček* (slez.), *Drhlík – Drhléček*

jméno *Novaček* je zaznamenáno se slezským kráčením, *Drhléček* se středomoravskou změnou, *Barviček* s kráčením v sufixu).

⁴ Zkratky v závorkách označují nářeční oblast, ve které bylo dané jméno zachyceno: svč. – severovýchodočeské dialekty, střč. – středočeské d., zč. – západočeské d., jč. – jihočeské d., čm. – českomoravské d., střm. – středomoravské d., vm. – východomoravské d., slez. – slezské d. s přechodovými nářečmi česko-polskými.

¹ Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR P406/11/1786 *Slovník nářečí českého jazyka*.

² Tento nářeční materiál byl získán pro *Český jazykový atlas* v 60. letech a v první polovině 70. let 20. století ve 420 venkovských lokalitách tradičního osídlení.

³ Výchozí mužská příjmení uvádíme ve spisovné podobě, doklady v podobě nářeční (např.